

УДК 351.82

*М. І. Мелешко,
головний спеціаліст Секретаріату Кабінету
міністрів України*

СТАН РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ БІРЖОВОГО АГРАРНОГО РИНКУ

У статті висвітлено питання сучасного стану біржового аграрного ринку, окреслено пріоритетні напрями його розвитку, запропоновано рекомендації щодо забезпечення єдиної державної політики у сфері товарного біржового ринку.

The article describes the current state of agricultural exchange market, shows its development priorities, proposes recommendations unifying state policy in the sphere of exchange market commodity.

ВСТУП

Процеси реформування аграрного сектора України зумовлюють прискорення формування дієвої інфраструктури для надійного ресурсного забезпечення виробництва, зберігання і збуту сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки та продовольства, а також постачання необхідних селу матеріально-технічних ресурсів і сировини, що повинно ґрунтуватися на прозорості взаємовідносин на ринку.

Такі перетворення зумовлюють необхідність розроблення заходів щодо підвищення ролі й конкретизації місця біржової торгівлі як однієї з важливих складових інфраструктури аграрного ринку та вдосконалення діяльності товарних бірж для забезпечення умов щодо:

- формування прозорого ринку завдяки збільшенню обсягів торгівлі за реальними біржовими цінами, що сприяє обмеженню товарообмінних (бартерних) операцій та зростанню масштабів товарно-грошового обігу в сфері купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продовольства, матеріально-технічних ресурсів, послуг тощо;

- збільшення обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством за форвардними угодами, що забезпечує самофінансування виробництва і розглядається як рівноцінна складова при виборі форм кредитування;

- посилення гарантій виконання біржових угод шляхом запровадження страхування товарних та фінансових ризиків на аграрному ринку;

- формування біржових цін на засадах співвідношення попиту і пропозиції та їх використання як орієнтовних під час укладання товаровиробниками та іншими суб'єктами господарювання прямих договорів купівлі-продажу, що сприяє підвищенню їх доходів;

- запровадження нових технологій у біржовій торгівлі, а саме: укладання ф'ючерсних контрактів та опціонів на сільськогосподарську продукцію, продовольство та матеріально-технічні ресурси для села.

Основні напрями розвитку та удосконалення біржового аграрного ринку на 2007—2012 роки (далі — Основні напрями) розроблені на виконання Указів Президента України: "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" від 6 червня 2000 р., "Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна" від 29 червня 2000 р., "Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів" від 7 серпня 2001 р., "Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектору економіки" від 21 лютого 2002 р., а також з метою реалізації положень, визначених Концепцією розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, яка схвалена постановою Кабінету Міністрів України у серпні 1997 р.

Метою основних напрямів є визначення основних засад удосконалення функціонування товарних бірж та біржової торгівлі у період пореформеного розвитку аграрного сектору економіки України, підвищення прозорості ринку, удосконалення відносин між суб'єктами підприємницької діяльності, забезпечення фінансових і товарних гарантій всім учасникам біржового ринку, формування реальних ринкових цін і передумов для їх прогнозу.

Завдяки системі конкретних заходів реалізується основна засада розвитку біржового товарного ринку, визначена вже згаданою Концепцією розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, а саме — раціональне поєднання важелів державного і ринкового регулювання процесу ста-

новлення біржового середовища як основної ланки інфраструктури ринку, його легалізації і прозорості.

Положення основних напрямів зазначеної Концепції вже враховуються в процесі функціонування товарних бірж, які обслуговують аграрний сектор економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є висвітлення питань сучасного стану біржового аграрного ринку та пріоритетних напрямів його розвитку, а також рекомендацій щодо забезпечення єдиної державної політики у сфері товарного біржового ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

В умовах пореформеного розвитку аграрного сектору біржова торгівля стає важливою організаційною складовою під час формування внутрішнього продовольчого та непродовольчого ринків.

Біржовий ринок розвивається динамічно. Середньорічний темп зростання обсягів укладення і здійснення біржових угод становить 1,3 рази. У 2009 році на біржовому ринку України було укладено 7396 угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продовольства та матеріально-технічних ресурсів, що у 1,5 рази менше проти рівня 2008 року.

При цьому в 2009 році питома вага внутрішніх угод у загальній вартості укладених угод на біржовому ринку країни залишалася незначною — 0,8%. Решта — 99,2% угод — є зовнішніми, у тому числі 99,1% — експортні та 0,1% — імпорتنі.

Питома вага форвардних контрактів, які сприяють розвитку системи самофінансування товаровиробників під урожай майбутнього періоду, в загальних обсягах укладених угод, на жаль, поступово зменшується. Так, якщо у 2001—2005 роках частка їх становила 10—12%, то у 2008 та 2009 роках на акредитованих біржах було укладено лише по 1 угоді.

Вирішальними умовами активізації процесів на біржовому аграрному ринку мають стати:

- подальше реформування аграрного сектору економіки, що зумовить створення більшої кількості приватних підприємств ринкового типу і тим самим появу реальних власників продукції, зацікавлених працювати в сфері товарно-грошових відносин, одночасно обмежуючи товарообмінні (бартерні операції);

- заходи держави щодо сприяння формуванню біржового ринку сільськогосподарської продукції і продовольства завдяки створенню достатньої законодавчо-нормативної бази і умов, що забезпечують зростання привабливості прозорого оптового ринку, тобто торгівлі за реальними ринковими цінами;

- формування інфраструктури аграрного ринку та інфраструктури біржового ринку, запровадження нових біржових технологій, адаптованих до сучасного рівня розвитку ринкових відносин в Україні.

За загальної тенденції до стабілізації біржового ринку є ряд негативних факторів, які загалом впливають на рівень розвитку аграрного ринку та стримують розвиток всієї системи створюваної інфраструктури.

Насамперед, ще до цього часу спостерігаються досить слабкі інтеграційні зв'язки між товарними біржами та іншими організаційними елементами інфраструктури аграрного ринку. Так, обсяги торгівлі товарними партіями, сформованими агроторговими домами чи заготівельними кооперативами, не перевищують одного відсотка середньорічної вартості укладених угод на аграрну продукцію.

На аграрному ринку, за винятком кількох областей України, фактично домінує внутрішня замкненість всіх елементів інфраструктури, що не сприяє відкритості ринку, його легітимності.

Такі процеси стримують розвиток вертикальних інтеграційних зв'язків, що і зумовлює відсутність злагодженої системи просування товарів від виробників до споживачів.

Залишається поки що поза увагою необхідність опрацювання регіональних схем організації і запровадження інтеграційних зв'язків усіх елементів інфраструктури аграрного ринку, включаючи біржі.

З урахуванням можна визначити наступні пріоритетні напрями розвитку біржового аграрного ринку.

Удосконалення нормативно-правової бази шляхом розроблення нових законопроектів, а саме: "Змін до Закону України "Про товарну біржу", "Про товарні деривативи", "Про зміни і доповнення до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", "Про зміни і доповнення до Закону України "Про податок на додану вартість", "Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції", Цивільного Кодексу України та інших, які будуть необхідні для регламентації функціонування товарних бірж на аграрному ринку. Слід також доопрацювати Закон України "Про прості і подвійні складські свідоцтва" і внести його для розгляду на засіданні Верховної Ради України.

Вже давно виникла нагальна потреба розроблення нових нормативних та вдосконалення чинних актів, які врегулюють функціонування товарної біржі з питань укладання форвардних, ф'ючерсних угод та опціонів, а також розрахункових палат бірж, запровадження системи гарантій в умовах обслуговування угод спотового аграрного ринку, створення умов для оптимального функціонування біржової інфраструктури (біржові склади, інформаційні та електронні торговельні системи тощо).

Розроблення механізмів посилення гарантій з виконання форвардних біржових контрактів, зокрема у частині вдосконалення процедури використання банківських поточних рахунків товарних бірж, використання

системи страхування майбутнього урожаю та інших, передбачених Правилами торгівлі на біржі.

Опрацювання комплексу заходів щодо запровадження торгівлі товарними деривативами (форвардний, ф'ючерсний контракти, опціон), базовим активом яких є сільськогосподарська продукція і продовольство, включаючи організаційне, інформаційне, програмне, розрахункове, правове забезпечення на даний час є надважливим завданням усіх органів державного управління та суб'єктів аграрного ринку.

Розроблення та запровадження державних стандартів України на спотові, форвардні біржові контракти та інші обов'язкові документи, що обслуговують процедуру укладання біржових угод, гармонізація їх з міжнародними стандартами є одним із важливих елементів цих комплексних заходів.

Здійснення, а в подальшому і формування обсягів закупівель сільськогосподарської продукції та продовольства для державного резерву, реалізація її з державних ресурсів, у тому числі з державного резерву, а також продукції, яка надходить у рахунок погашення заборгованості перед державними цільовими фондами на акредитованих державою біржах.

Ще одна функція бірж — це підтримка механізму стабілізації цін завдяки інтервенціям на ринках аграрної продукції через вже акредитовані державою біржі.

Забезпечення умов для вдосконалення нормативно-правового поля буде залежати від запровадження положень, необхідних на даному етапі розвитку біржового аграрного ринку Законів України та інших нормативних актів, які будуть забезпечувати подальше вдосконалення біржової торгівлі у визначених пріоритетними напрямками.

Реалізація Основних напрямів розвитку та удосконалення біржового аграрного ринку на 2007—2012 роки передбачає:

- розроблення регіональних програм розвитку та удосконалення функціонування біржового аграрного ринку;

- підготовка проектів нормативно-правових актів, які регулюють розвиток функціонування біржового аграрного ринку;

- науково-методичне супроводження реалізації Основних напрямів;

- запровадження і здійснення моніторингу реалізації положень Основних напрямів.

Україна має значний потенціал для розвитку національного товарного біржового ринку. Це, у першу чергу, — ринок сільськогосподарської продукції.

Важливу роль у подальшому формуванні біржового товарного ринку буде відігравати створення і налагодження цілісної та дієвої системи його регулювання державою.

Розвиток товарного біржового ринку ще знайде своє відображення в макроекономічній стратегії держави та відіграти важливу роль у формуванні національної економіки.

По-перше, надзвичайно важливим чинником подальшого успішного розвитку біржового товарного ринку України є наше дуже вигідне географічне положення.

У сучасних умовах функціонування вітчизняного товарного біржового ринку мусить стати важливим напрямом державної політики, яка повинна вирішувати питання формування необхідних інфраструктур для створення системи ринкового ціноутворення на основні стратегічні товари.

Для цього слід запровадити, погодьтесь, нові для України біржові технології, а саме: ф'ючерсні та опціонні угоди, гарантії їх виконання, а також здійснити адаптацію вже діючих біржових механізмів до наявних економічних умов.

Для забезпечення цілісної державної політики у сфері функціонування товарного біржового ринку необхідно створити регулятивний державний орган, який би координував його роботу та сприяв організації загальнонаціонального і регіонального фінансового обігу, що могло б стати ключовим механізмом визначення цін на стратегічні товари.

Такий центральний державний орган виконавчої влади потрібний для удосконалення діючої системи та подальшої розбудови інфраструктури товарного біржового ринку в Україні.

Тим більше, що світова практика і зарубіжні джерела інформації свідчать, що нинішній світовий досвід регулювання товарного біржового ринку базується на моделі єдиного державного регулятора, чого ще не має Україна.

Враховуючи світовий досвід, можна і слід стверджувати, що основними завданнями такого центрального державного органу виконавчої влади в Україні повинні стати:

- формування та забезпечення єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування організованого біржового товарного ринку як чинника ринкового планування, ціноутворення та забезпечення можливої стабілізації цін під час інфляційних процесів;

- координація діяльності центральних органів державної виконавчої влади з питань функціонування товарного біржового ринку;

- розроблення та впровадження довгострокової стратегічної Концепції розвитку товарного біржового ринку;

- залучення урядових структур, державних та недержавних організацій до спільної роботи з метою сприяння розвитку товарного біржового ринку;

- розгляд та реєстрація Правил біржової торгівлі;

- затвердження єдиних правил випуску та обігу товарних деривативів і розроблення пропозицій щодо їх удосконалення;

- утворення інформаційного простору з метою забезпечення більшої відкритості торгівлі та визначення ціноутворення з урахуванням кількісних запасів та потреб товарного ринку України, а також визначення експортного

потенціалу держави;

- сприяння гарантуванню виконання біржових угод завдяки утворенню розрахунково-клірингових палат, застосування іпотек, страхування;

- координація роботи щодо фахової підготовки (підвищення кваліфікації) спеціалістів з питань товарного біржового ринку та біржових посередників;

- сприяння впровадженню нових для України біржових технологій — укладення і здійснення ф'ючерсних та опціонних угод, створення електронних біржових торговельно-інформаційних систем;

- призначення на сертифіковані біржі представників, які могли б контролювати виконання біржами положень законодавства України та мали б право зупиняти біржові торги за настанням форсмажорних обставин;

- сертифікація суб'єктів біржового товарного ринку (товарні біржі, біржові посередники, біржові склади);

- здійснення контрольно-наглядових та дозвільно-реєстраційних функцій.

Важливим питанням, яке має вирішувати центральний державний орган виконавчої влади з питань товарного біржового ринку, є створення єдиної правової основи функціонування цього ринку.

Необхідно забезпечити розроблення нової редакції закону України "Про товарну біржу", в якому доцільно передбачити порядок державного регулювання функціонування біржового товарного ринку та внести зміни до Закону "Про зерно та ринок зерна в Україні". Слід також підготувати проекти Законів "Про товарні деривативи" і "Про внесення змін та доповнень до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств".

Крім того, доцільно було б розробити та впровадити нормативні акти з питань:

- затвердження вимог до сертифікації суб'єктів біржового товарного ринку (товарні біржі, біржові посередники, біржові склади);

- затвердження умов щодо порядку створення та сертифікації розрахунково-клірингової палати товарної біржі;

- впровадження інструкцій щодо порядку використання простих та подвійних складських свідоцтв як інструменту фінансування товаровиробників;

- розроблення і затвердження вимог до правил торгівлі біржовими інструментами (спот, форвард, ф'ючерс, опціонні та іншими) і порядку їх реєстрації;

- розроблення вимог та порядку сертифікації електронних біржових торговельних систем;

- запровадження стандартизації біржової документації та адаптації її до міжнародних вимог.

Принагідно слід зазначити, що законодавча база для створення такого центрального державного органу виконавчої влади частково сформована. Насамперед, це Закони України "Про оподаткування прибутку підприємств",

"Про підтвердження відповідності", "Про акредитацію органів з оцінки відповідності", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів", "Про затвердження Порядку надання органам із сертифікації повноважень та проведення робіт з підтвердженням відповідності у законодавчо-регульованій сфері", "Про затвердження Правил визначення вартості робіт з підтвердження відповідності у законодавчо-регульованій сфері" тощо.

Зазначений центральний державний орган виконавчої влади потрібен ще й для того, щоб закріпити позитивні тенденції розвитку біржового товарного ринку в Україні, а саме для:

- використання товарних бірж з метою сприяння збільшення обсягів експорту вітчизняної продукції за реальними світовими цінами;

- удосконалення організації проведення аукціонів та тендерів на товарних біржах;

- використання електронної торговельно-інформаційної мережі в біржовій торгівлі, з метою наближення біржових технологій до товаровиробників;

- сприяння утвердженню позицій України на пріоритетних ринках у країнах США, Європейського співтовариства, Східної Європи, Азії та Африки;

- сприяння розбудові зовнішніх ринків збуту, завдяки розширенню партнерських зв'язків з міжнародними компаніями та товарними біржами інших країн;

- створення умов для співпраці з міжнародними фінансовими організаціями з використанням механізму біржової торгівлі та для виконання Меморандумів про узгодження дій між Кабінетом Міністрів України та професійними об'єднаннями різних галузей щодо формування ефективних ринків збуту вітчизняної продукції.

Відсутність державного регулятора біржового товарного ринку гальмує розвиток цивілізованого біржового товарного ринку та стримує участь України у міжнародному товарному ринку, незважаючи на досить високий ресурсний потенціал держави.

Формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері товарного біржового ринку, створення регулятивного державного органу можуть бути здійсненими завдяки використанню механізму, передбаченого Указом Президента України "Про систему центральних органів виконавчої влади" від 15 грудня 1999 р.

Пропозиції щодо формування та розвитку біржового товарного ринку в Україні, створення Центрального державного органу виконавчої влади, який забезпечить реалізацію єдиної державної політики у сфері товарного біржового ринку, саме на даний час є актуальними, тому вони потребують відповідного опрацювання, обговорення і прийняття в установленому порядку в установленому порядку.

ВИСНОВКИ

Пріоритетними напрямками розвитку подальшого вітчизняного біржового аграрного ринку є:

- виконання комплексу заходів щодо запровадження торгівлі товарними деривативами, базовим активом основою яких є сільськогосподарська продукція, зокрема зерно, з урахуванням організаційне, інформаційного, програмного, розрахункового та правового забезпечення;

- запровадження стандартизованих правил торгівлі форвардними біржовими контрактами та інших обов'язкових документів, що забезпечують процедуру укладання біржових угод і гармонізацію їх з міжнародними стандартами;

- запровадження у 2010—2011 роках нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів, які регулюють функціонування товарної біржі з укладання форвардних, ф'ючерсних угод та опціонів, створення розрахункових палат бірж, системи гарантій в умовах супроводження угод спотового аграрного ринку, створення умов для функціонування біржової інфраструктури;

- розроблення та затвердження в установленому порядку державної концепції розвитку біржового аграрного ринку до 2012 року;

- розроблення і прийняття Законів України "Про товарні деривативи", "Про біржову розрахункову діяльність та кліринг", внесення змін і доповнень до Законів України "Про державний матеріальний резерв", "Про оприбуткування прибутку підприємств", "Про товарну біржу", "Про податок на додану вартість"; виведення із підпорядкування Мінагрополітики Аграрного фонду та покладання контролю за його діяльністю на Кабінет Міністрів України. Створення для цього Координаційної ради з представників Мінекономіки, Мінфіну та Мінагрополітики, покладення на Аграрний фонд функцій єдиного державного органу з формування продовольчих ресурсів та підтримання паритету цін на аграрному ринку;

- розроблення та затвердження в установленому порядку програми розвитку інфраструктури аграрного ринку, з метою надання допомоги з боку держави у розвитку матеріально-технічного та кадрового забезпечення аграрного ринку, особливо на районному рівні.

Література:

1. Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-ХІІ "Про товарну біржу".

2. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. Стаття — 17.

3. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної світової кризи економіки / Координаційна рада з питань аграрної політики при Кабінеті Міністрів України. — К., 2009. — С. 63.

4. Постанова Кабінету міністрів України від 26 грудня 2005 р. "Про створення Аграрної біржі" <http://www.kmu.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 19.04.2010 р.